

Pavuša VEŽIĆ

Sveučilište u Zadru
Odjel za povijest umjetnosti
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2
23000 Zadar
pavusa.vezic1@zd.htnet.hr

UDK: 726.54(497.5 Benkovac):282

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno:
Received:

12. rujna 2004.

**CRKVA SVETOGA DUHA NA ASERIJI –
RANOKRŠĆANSKI MAUZOLEJ I
ROMANIČKA CRKVA SV. PAVLA**

Apstrakt

Autor raspravlja o crkvi Sv. Duha na Aseriji. Konzervatorska istraživanja i obnovu građevine nakon ratnih razaranja proveo je Konzervatorski odjel u Zadru. S tim istraživanjima otkrivena su i dokumentirana dva ranija sloja crkve. Za stariji autor pretpostavlja da je ostatak ranokršćanskoga mauzoleja, a za mlađi, prigrađen uz njega, da je ostatak romaničke crkve sv. Pavla. Cjelina je opsežno preuređena u 18. st. te posvećena Sv. Duhu.

Aserija je antički grad na području Ravnih kotara u zadarskome zaleđu, rimska *Asseria*. Antički pisci navode je u svojim zapisima, a ubilježena je i u brojnim rimskim natpisi-
ma.¹ Život u njoj splasnio je čini se već tijekom kasne antike, ali je u nekoj mjeri održavan
i u ranomu srednjem vijeku. Tada ime bivšega grada stječe lik *Seriem* (u *Cosmographiji*
Anonima Ravenjanina iz 7. ili 8. st.), ili, pak, *Assericha* i *Nesseri* (u ispravama o imanju

---

¹ M. SUIĆ, 1976, 312; M. SUIĆ, 1981, 376; A. STARAC, 2000, 95-96.

Sl. 1. Sv. Duh na Aseriji - pogled sa zapada na pročelje crkve, stanje početkom 20. st.

Fig. 1. *Holy Spirit in Asseria - view from the west to the front part of the church, beginning of the 20th c.*

rogovske opatije iz druge polovice 11. st.).² U to je doba u blizini grada već postojalo mjesto *Podgray*, važan topos u pravnome sustavu stare hrvatske države. Naime, tu bijaše *sedes iudicarie*, tj. sudbeni stol plemstva ranosrednjovjekovne županije Luka, *iudicium nobilium comitatus de Luka*.³

Srednjovjekovni povijesni izvori spominju u Podgrađu samostan vitezova templara, napušten već 1204. godine, te drugi propovjednički s crkvom sv. Pavla. Potonji, prema Bianchiju, bijaše razoren 1352. godine.⁴ No, hram sv. Pavla spominju i arhivski zapisi iz 15. st. Štoviše, navode ga kao župnu crkvu. Ta je bila glagoljaška, sudeći po natpisima na nadgrobnim pločama otkrivenim nedavno uz crkvu Sv. Duha.

U razdoblju turske vlasti u Kotarima život na Aseriji posve je zamro. Obližnje selo Podgrađe nasljednik je tek imena ranosrednjovjekovnoga naselja, ali je sama aglomeracija novijega datuma. Nastala je podalje od zidina antičkoga grada, podignuta u vremenu nakon

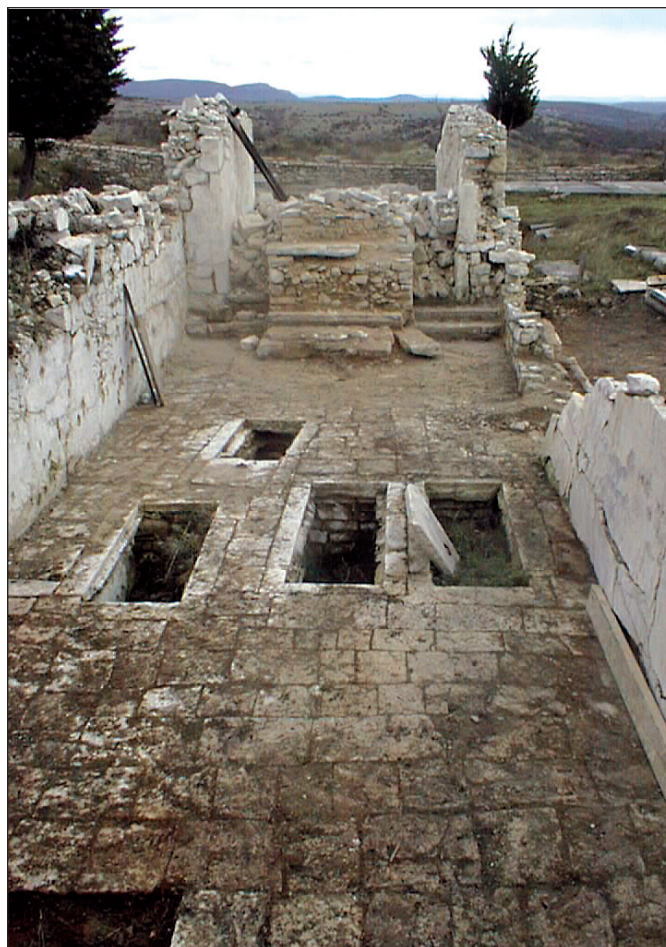
² S. ČAČE, 2003, 7-31.

³ N. JAKŠIĆ, 1999, 269-286; N. JAKŠIĆ, 2000, 16-18.

⁴ C. F. BIANCHI, 1879, 358.

turskih povlačenja iz Kotara, nakon 1684. godine. Od tada je Podgrađe po crkvenome ustrojstvu u sastavu župe Perušić. Nju su vodili bosanski franjevci.⁵ Oni su na seoskome groblju, nad ostacima crkve sv. Pavla izgradili grobnu kapelu te je 1700. godine posvetili Sv. Duhu.⁶ No, za razliku od sela, groblje se nalazi na staroj, srednjovjekovnoj lokaciji, a ta je unutar zidina antičke *Asseriae*. Skupa s crkvom nalazi se usred bivšega grada, upravo na području njegova od davnine zapuštenoga foruma. Crkvu na tome mjestu zabilježio je već A. Fortis na planu Aserije objavljenome u knjizi iz 1774. godine. Prikazao ju je kao građevinu s dvostrešnim krovom. Na pročelju je lučno nadvijeni portal s prozorom posred zabata i križem na njegovu vrhu. Na začelnoj strani, pak, visoki je zvonik u obliku preslice. Za crkvu kaže da je sagrađena od drevnih ulomaka iskopanih na tome mjestu.⁷ U tlocrtu je zabilježena i na planu probnih iskapanja 1835. godine.

Od toga vremena datira znanstveno zanimanje različitih stručnjaka za Aseriju (grof Lilienberg, S. Botteri, Š. Ljubić, M. Glavinić, Č. M. Iveković, M. Abramić, L. Marun, F. Radić). No, tek će 1898. godine Arheološki institut iz Beča (*Archäologisches Institut in Wien*) organizirati sustavna istraživanja toga prostora. Zahvat su godinama provodili arheolozi H. Liebl i W. Wilberg te konačno objavili rezultate 1908. godine.⁸

Sl. 2. Sv. Duh na Aseriji - pogled na razvaline crkve minirane 17. ožujka 1992. godine.

Fig. 2. Holy Spirit in Asseria - view at the ruins of the church destroyed on March 17th 1992.

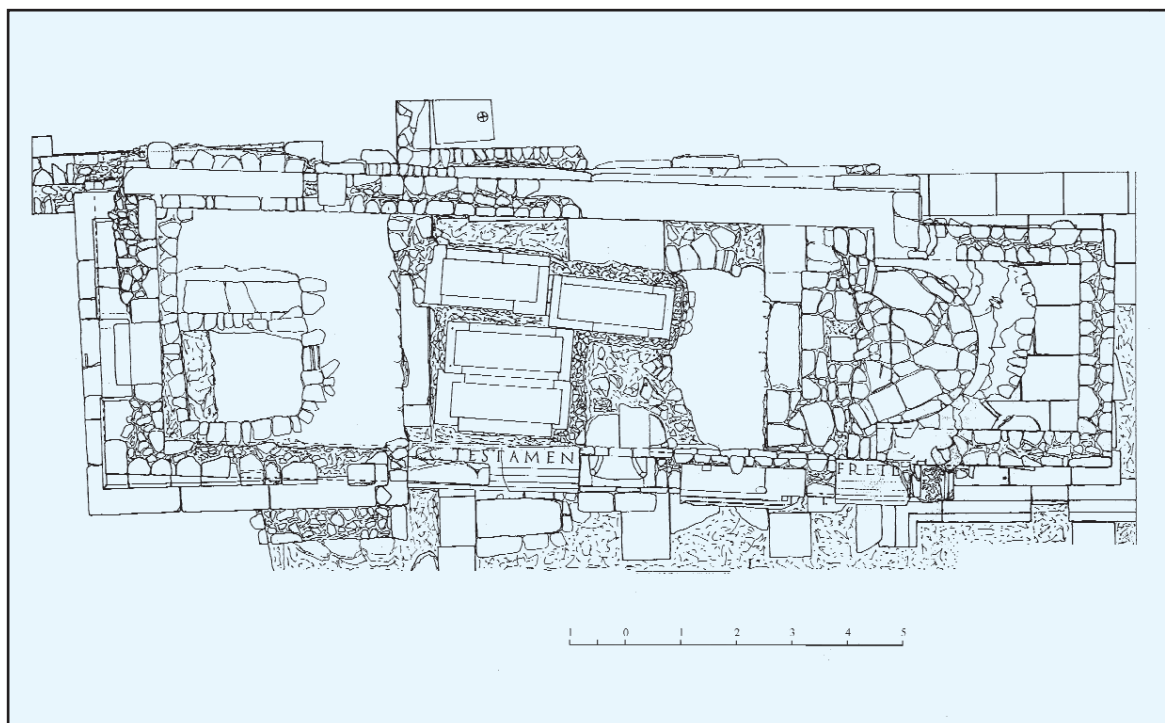
⁵ S. BAČIĆ, 1995, 16-19.

⁶ S. BAČIĆ, 1989, 69. Podatak o crkvi sv. Marka, zabilježen u vizitaciji iz 1694. godine, vjerojatno se odnosi na romaničku crkvu poviše Karina, do danas sačuvanu u ruševnome stanju.

⁷ A. FORTIS, 1984, 22-26.

⁸ H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 17-88.

Sl. 3. Sv. Duh na Aseriji - integralni arhitektonski crtež svih očuvanih dijelova crkve.

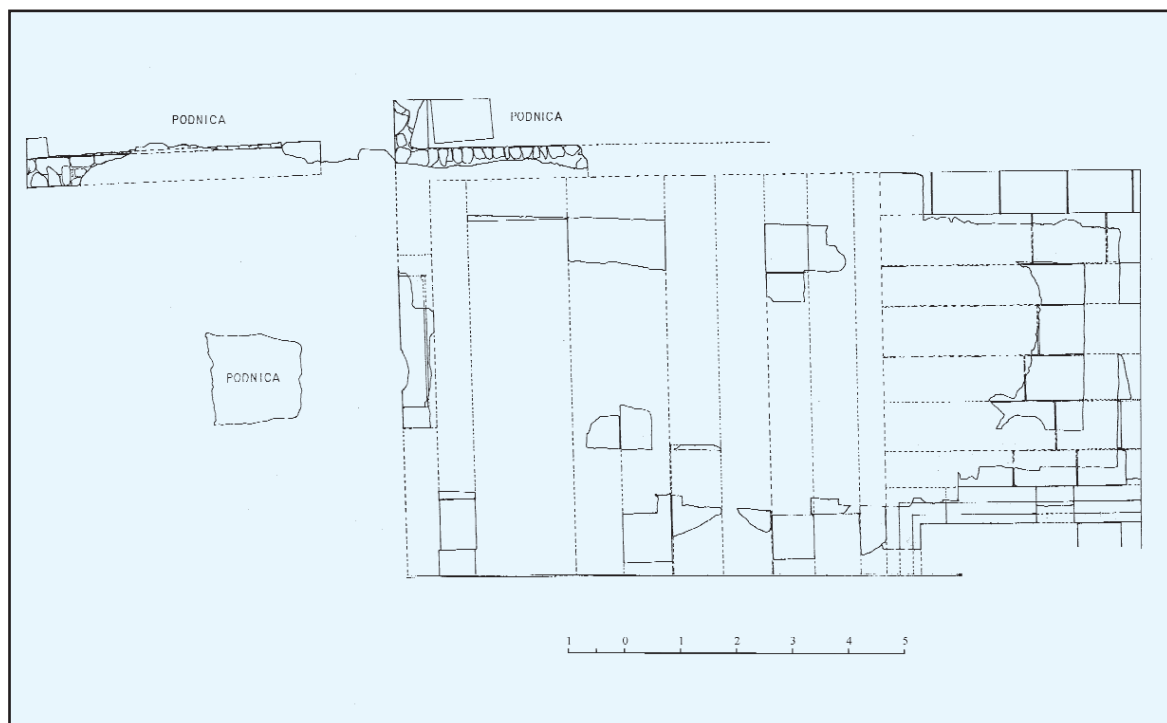
Fig. 3. Holy Spirit in Asseria - integral architect drawing of all the preserved parts of the church.

Ustanovili su fizičke ostatke pločnika na trgu antičkoga grada i dispoziciju građevina uokolo njega, ali i ostatke kasnoantičkih građevina koje su razorile kompleks rimskoga foruma. U zidu crkve otkrili su niz spolija s reljefima i natpisima. Na mjestu zatečene oble apside na začelnoj strani crkve Sv. Duha izgradili su novu pravokutnu sakristiju. Radi potrebe daljnjih istraživanja napravili su novo groblje podalje od gradskih zidina na zapadnoj strani. No, ideja nije zaživjela te su mještani svoje pokojnike nastavili pokapati na starome groblju.

Manji konzervatorski zahvat na pročelju crkve izveo je Zavod za zaštitu spomenika kulture 1976. godine. Tada je saniran zvonik preslica na vrhu zabata.

No, 17. ožujka 1992. godine četnici su minirali crkvu i oltar u njoj. Zidovi su porušeni praktično do temelja, a oštećeni su i grobovi u crkvi.

Obnova crkve uslijedila je 1995. godine, a trajala je sve do 2001. Obnovu je organiziralo i financiralo Ministarstvo kulture – Uprava za zaštitu kulturne baštine, a proveo ju je Konzervatorski odjel u Zadru. Prvi dio zahvata bila je izrada dokumentacije zatečenoga stanja građevine te raščišćavanje njezinih razvalina i sortiranje građe. Drugi dio bila je izrada temeljite arhitektonske dokumentacije ostataka crkve, s njom ujedno konzervatorska istraživanja i analize struktura. Treći dio bila je izrada projekta faksimilske obnove crkve 1998. godine i građevinskih radova koji su potom uslijedili. Projekt je napravljen prožimanjem

Sl. 4. Forum na Aseriji - tlocrt dijela pločnika i zida na mjestu crkve Sv. Duha.

Fig. 4. Forum in Asseria - ground plan of a pavement and walls on the place of the church of Holy Spirit.

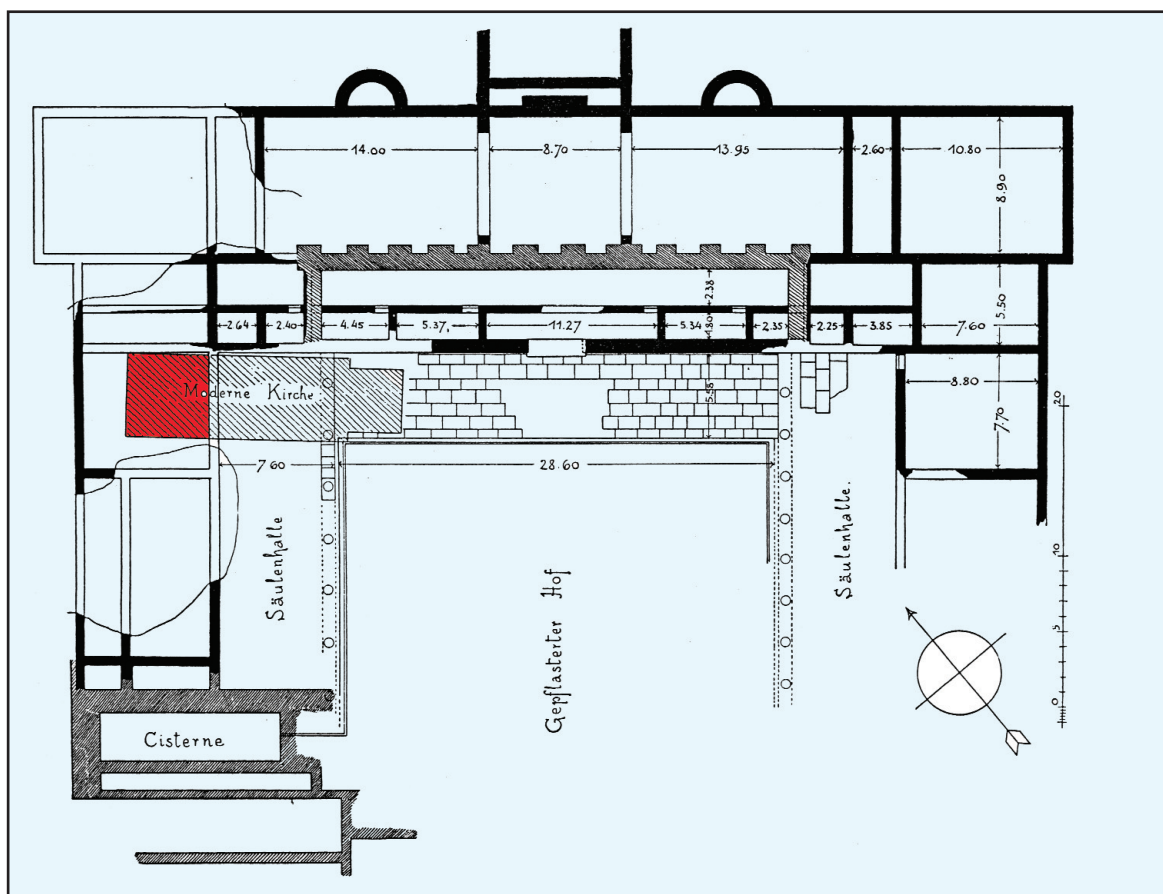
novih arhitektonskih snimaka i stare dokumentacije spomenika iz vremena prije ratnih razaranja. Sastavni dio građe bio je i fotogrametrijski model koji je uz pomoć starih fotografija crkve napravio Zavod za fotogrametriju Građevinskog fakulteta u Zagrebu, a koji je bio rezultat arheoloških istraživanja rimskoga sloja pod crkvom i oko nje. Istraživanja je proveo Konzervatorski odjel u suradnji s Arheološkim muzejom u Zadru.⁹ Autor projekta i voditelj radova bio je konzervator Nenad Rimanić.¹⁰ Voditelj arheoloških radova koji su potom, putem programa Arheološkoga muzeja u Zadru, uslijedili na Aseriji bio je dr. sc. Ivo Fadić, a urodili su vrlo vrijednim rezultatima.¹¹

S konzervatorskim istraživanjima otkrivena je ukupna slojevitost crkve Sv. Duha, hrama koji unatoč svim mijenama fizičke strukture opstoji u prostoru i liturgijskim funkcijama u dugome vremenskom rasponu od kasne antike do naših dana. No, u svome začetku ta građevina ipak nije imala onakav oblik ni onakvu veličinu kakvu je stekla znatno kasnije. Naime, zidne strukture zorno upućuju na kvadratnu osnovu i veliku debljinu zida u

⁹ M. DOMIJAN, 1998-1999, 164.

¹⁰ Konzervatorski odjel Zadar – planoteka, projekt broj 572/98.

¹¹ U vezi s rezultatima arheoloških istraživanja na Aseriji vidi: I. FADIĆ, 2003.; te prvi svezak časopisa *Asseria* (*Asseria*, sv. 1, Zadar 2003).

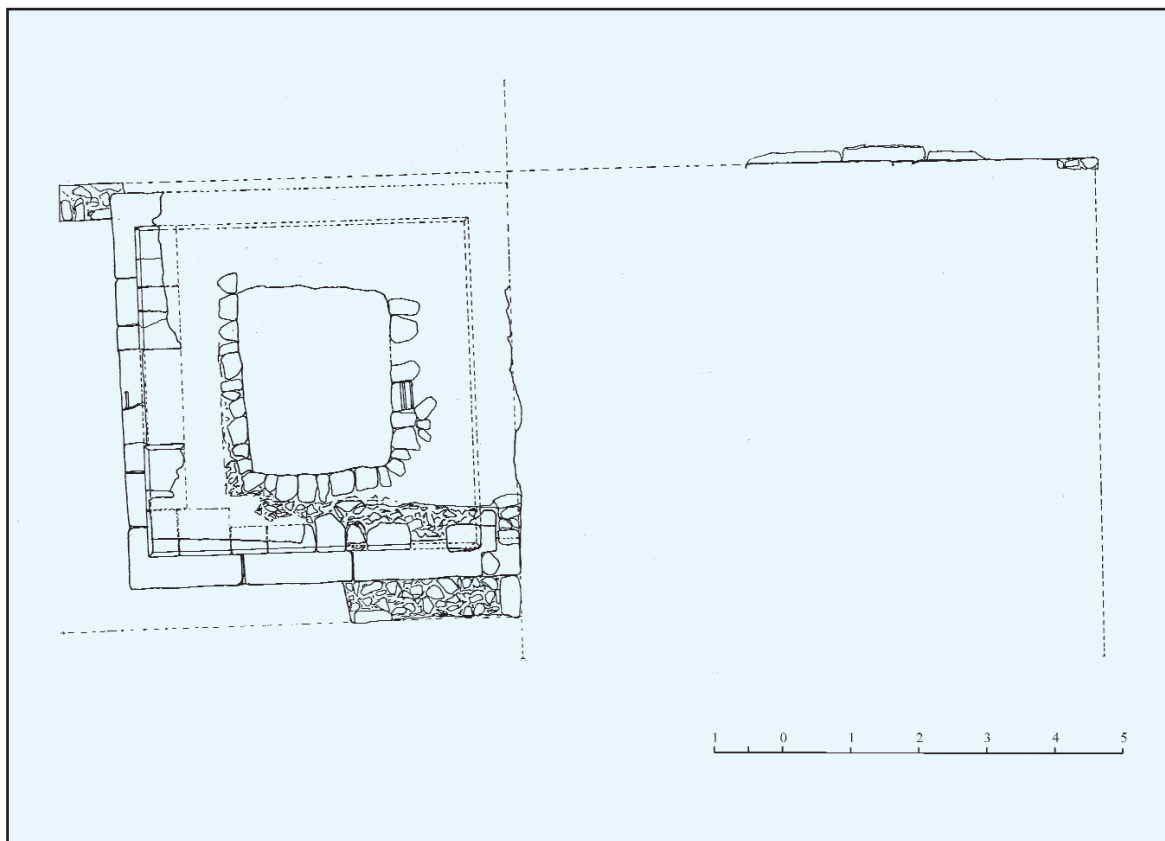
Sl. 5. Forum na Aseriji - prostorna situacija s antičkim i kasnoantičkim građevinama (prema H. Liebl - W. Wilbergu), te sada ubilježenom lokacijom ranokršćanskoga mauzoleja otkrivenog 1996. godine.
 Fig. 5. Forum in Asseria - spatial situation of a square with the ancient and late Antiquity buildings (after H. Liebl - W. Wilberg), with a recorded location of an early - Christian mausoleum, found in 1996.

prednjemu dijelu građevine te longitudinalnu osnovu i znatno tanje zidove u stražnjemu dijelu. Već iz toga se nameće zaključak o prednjemu dijelu kao prvotnome nukleusu koji je s naknadno prigradenim aneksom postao nova prostorna cjelina.¹²

Sam forum u Aseriji, poput ostalih u rimskim gradovima, sastojao se od trga i trijemova te zgrada kojima se prilazilo kroz trijemove. Nije poznata namjena pojedinih prostorijskih jedinica u zgradama na aserijatskome trgu. Tek se za one na sjevernoj strani pretpostavlja da su bile u funkciji kulta.¹³ No, nas posebno zanima relativno velika prostorija u zgradi na zapadnoj strani trga, ona u kojoj je kasnije podignut spomenuti nukleus kršćanske crkve.

¹² Ipak, već je dva puta objavljena cjelovita kao izvorno ranokršćanska crkva. Vidi: A. UGLEŠIĆ, 2002, 65-66; A. UGLEŠIĆ, 2003, 197-198.

¹³ U vezi sa strukturom forumskoga kompleksa u Aseriji vidi: H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 17-88; M. SUIĆ, 1976, 159-160; N. CAMBI, 2003, 51-54.

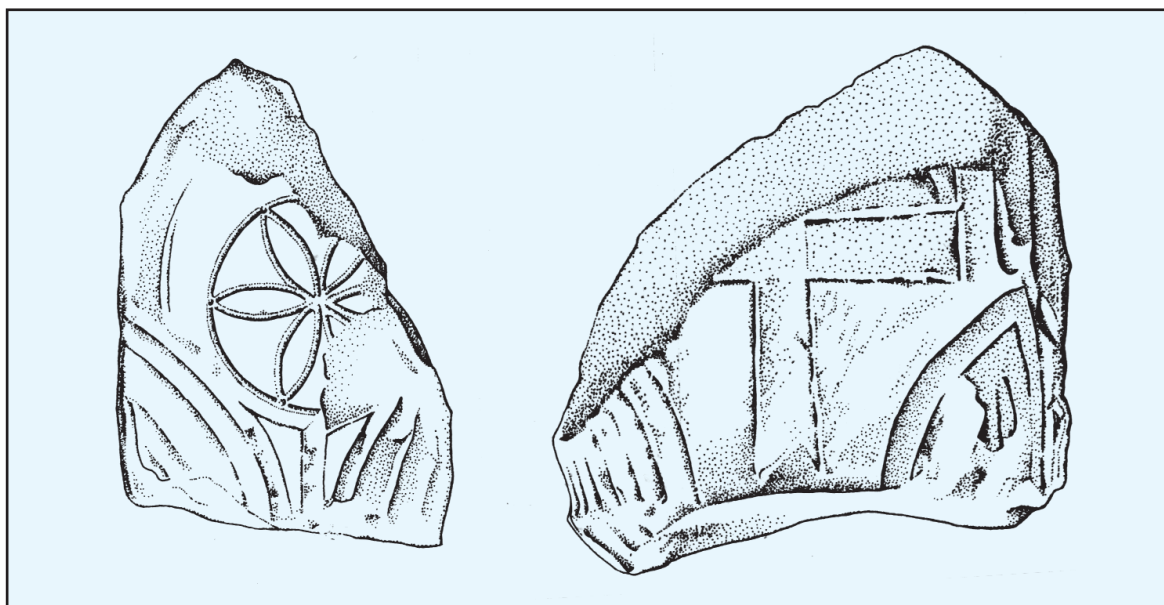
Sl. 6. Ranokršćanski mauzolej na Aseriji, tlocrt ostataka.

Fig. 6. Early-Christian mausoleum in Asseria, ground plan of the remains.

Tlocrtom ta prostorija pokriva površinu približne veličine oko 8 x 7,5 m. U nju su iz portikata vodila široka vrata od kojih je *in situ* do danas sačuvan prag. Otkrio ga je N. Rimanić 1998. godine. Širok je 60 cm, što je ujedno i debljina zida u kome se prag nalazi. Njegov zub širok je 12 cm, a do njega se s unutrašnje strane nalazi žlijeb za ulaganje vrtnica. Prag je ukupno bio dug oko 310 cm, ali je svijetli otvor portala nad njim bio širok oko 220 cm. To govori o dvokrilnim vratima i prostoriji koja je u funkcijama forumskoga kompleksa vjerojatno imala znatnu važnost.

Prvotnu građevinu nastalu nad ruševinama te prostorije valja sagledavati u cjelini s kasnoantičkim slojem na Aseriji, dakle, ne samo s novim zidom na sjevernoj strani bivšega foruma i cisternom na njegovoj zapadnoj strani, konstrukcijama koje su otkrili H. Liebl i W. Wilberg, nego i s prigradnjama do gradskih zidina koje od 2001. godine postupno otkriva I. Fadić. Sve te građevine svjedoče o novome kulturnom stratumu na Aseriji, svjedoče transformaciju rimskoga grada u bizantsku tvrđavu na

justinijanovskome limesu u Dalmaciji.¹⁴ U tom smislu iznimno je zanimljiv kasnoantički zid s kontraforima podignut točno na granici između foruma i kapitolija i postavljen simetrično u odnosu na os bivšega trga. Njegova masivnost, a i blizina cisterne, sugerira fortifikacijski karakter kasnoantičkih građevina podignutih na platou i u perimetru bivšega rimskog foruma. Postavlja se pitanje čemu je u takvome sklopu mogla služiti građevina izgrađena na rubu toga perimetra, u opsegu opisane prostorije na uglu bivšega foruma.

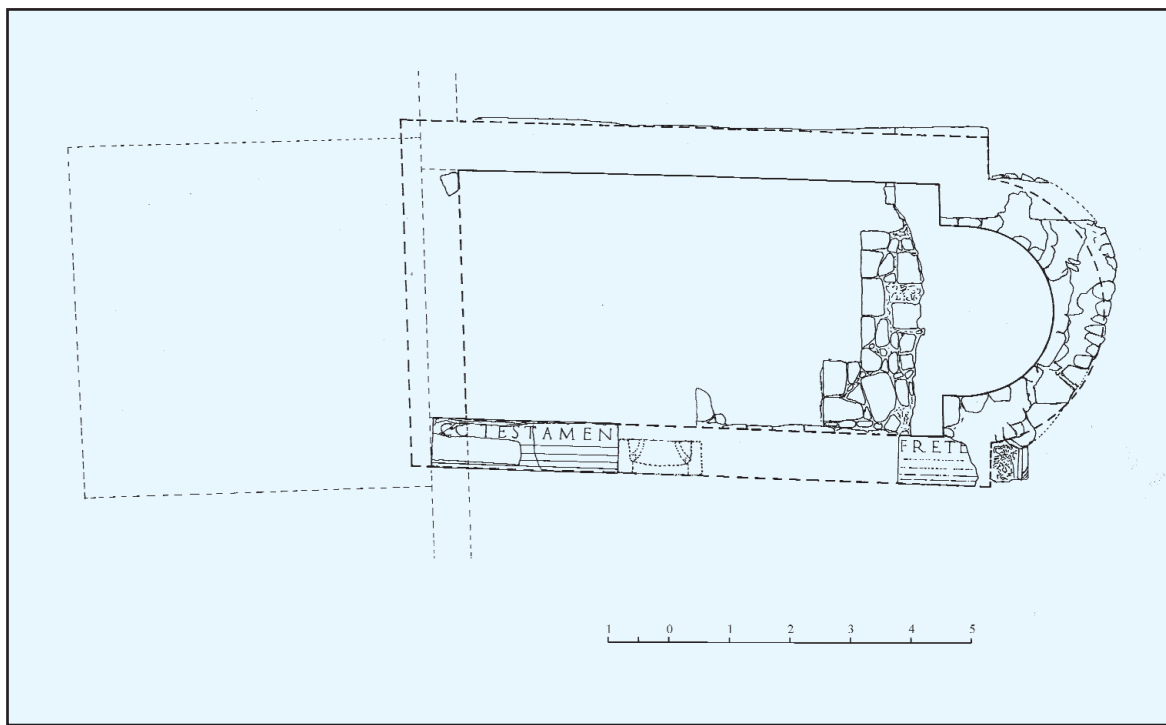
Sl. 7 Ulomak ranokršćanskog kapitela otkrivenog 1999. godine s istraživanja prostora oko mauzoleja.

Fig. 7. Fragment of an early - Christian capital, found in 1999 while excavating the area in front of the mausoleum.

Građevina je prislonjena s unutrašnje strane na ostatke zida s opisanim vratima. Zaprema površinu približno 5,7 x 5,8 m. Dakle, manja je od rimske prostorije, primaknuta po dijagonali uz njezin sjeveroistočni ugao. Naslijeđeni dio građevine samo je temeljna zona zgrade, supstrukcija koja je velikim dijelom naknadno razorena. Naime, izvorno debeli zidovi, široki oko 180 cm (istočni i zapadni), odnosno oko 150 cm (južni i sjeverni), kasnije su znatno stanjeni, a istočni je čak posve srušen. Ipak, način njihova zidanja, s upotrebom

¹⁴ Na vojna uporišta bizantskoga limesa na liburnskoj strani Jadrana prvi je upozorio M. Suić, a za njim i više stručnjaka koji su se potom bavili tim fenomenom. Međutim, traganje za *kastronima* u zaleđu priobalja dosada nije razvijeno u našoj znanosti iako je upravo M. Suić upozorio i na "kastrizaciju teritorija" u dubini kopna uz more. Upozorio je posebno na Bribir (M. SUIĆ, 1995, 133-145). Sada toj utvrdi u sklopu bizantskoga limesa na području sjeverne Dalmacije valja pridružiti svakako Aseriju (*Seriem* kod Anonima Ravenjanina), a vjerojatno i Nadin.

Sl. 8 Tlocrt ostataka romaničke crkve Sv. Pavla na Aseriji

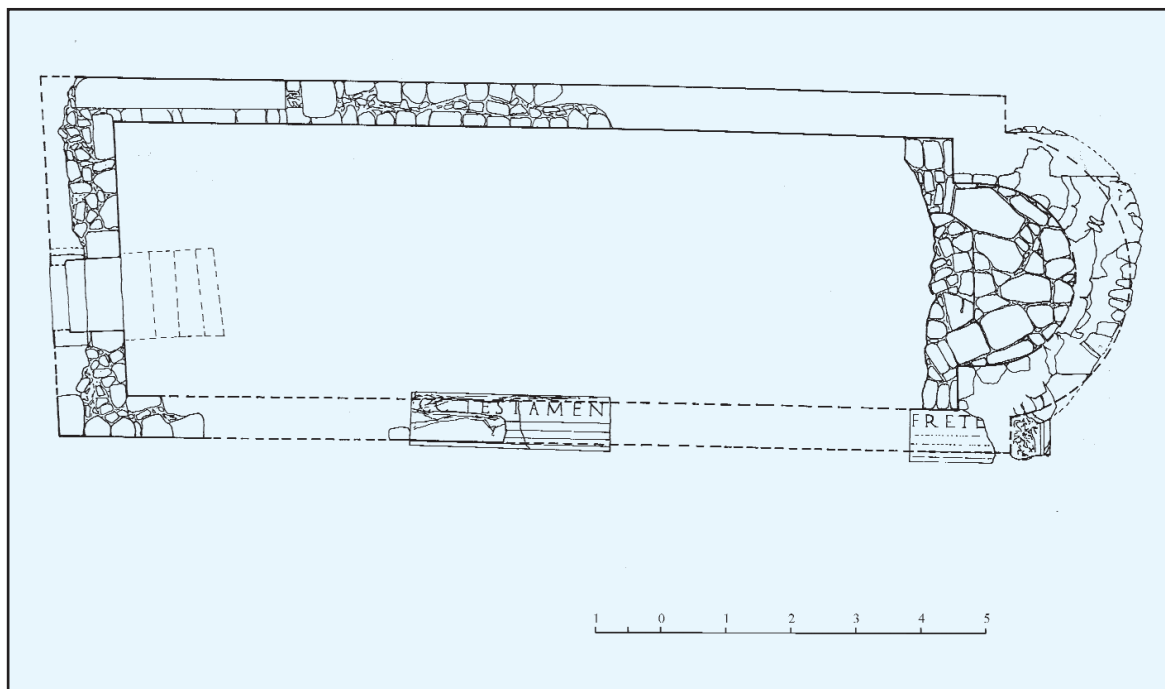
Fig. 8. Ground plan of a Romanesque church of St Paul's in Asseria

blokova sa starijih rimskih zidova, te ukupna debljina temelja govori o podiju, (*podium*), neke edikule koja u svojoj elevaciji nije sačuvana, na žalost, niti u najmanjim tragovima. Od njezine arhitekture očuvani su *in situ* tek elementi stilobata s jednostavnim obodnim profilom, što upućuje na kvadratnu podlogu omanje, vjerojatno kultne građevine, kasnoantičkog hrama. Malene dimenzije građevine, sagledane skupa s elementima ranokršćanske arhitekture otkrivenim do zgrade (impost-kapitelima o kojima je pisao F. Radić¹⁵ i ulomkom kapitela koji je otkrio I. Fadić), upućuju na pretpostavku da je građevina izvorno bila ranokršćanski mauzolej, odnosno funerarni oratorij. Dakako, pretpostavku valja i nadalje provjeravati, kao i vrijeme u kome je oratorij mogao nastati. No, činjenica da je srodan mauzolej otkrio M. Suić u Mulinama na Ugljanu i opravdano datirao u ranokršćansko razdoblje upućuje na realnu mogućnost da je sličnih građevina u našem kraju bilo više.¹⁶ Slijedom takve mogućnosti odgovarajuću pozornost valja posvetiti i do sada neobrađenim ostatcima malenoga hrama nedaleko od rustične vile i crkvice sv. Jakova u Vrsima.¹⁷

¹⁵ F. RADIĆ, 1898, 24-26.

¹⁶ M. SUIĆ, 1957, 237-247.

¹⁷ Š. BATOVIĆ, 1981, 85-90.

Sl. 9 Tlocrt ostataka crkve Sv. Duha na Aseriji, stanje s oblom apsidom romaničke crkve Sv. Pavla.
 Fig. 9. Ground plan of the Holy Spirit's in Asseria; situation with a rounded apse of the Romanesque church.

Nedavno je u našoj kulturnoj javnosti o takvim građevinama kao ranokršćanskim i ranosrednjovjekovnim mauzolejima na području sjeverne Italije govorio G. P. Brogiolo.¹⁸

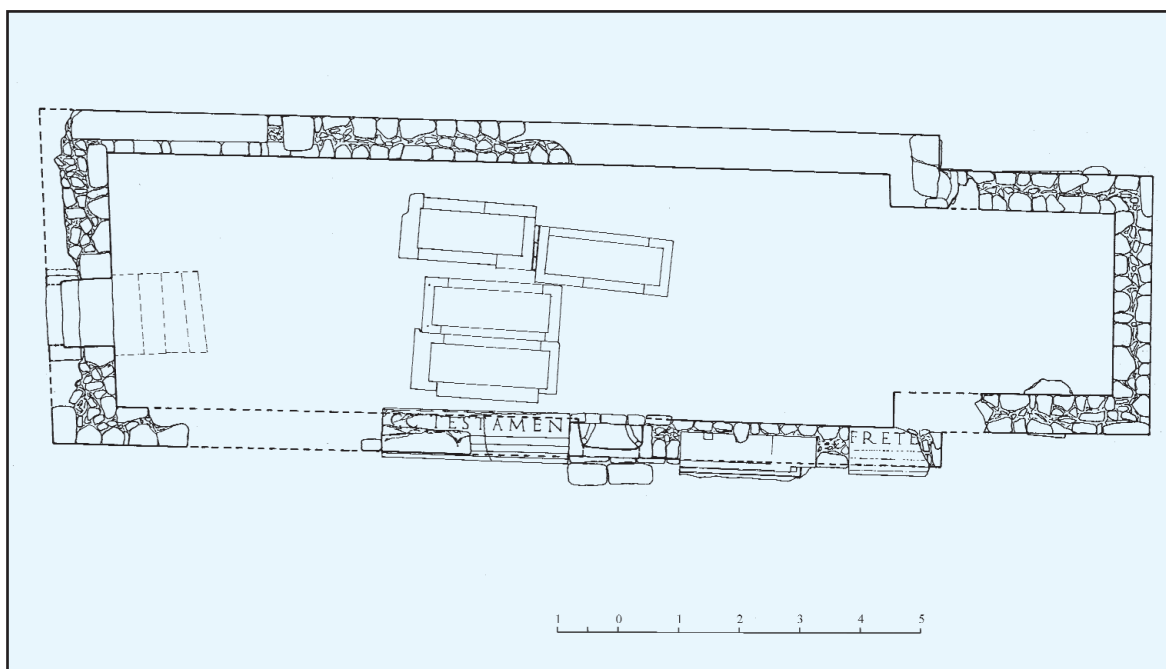
Srednjovjekovna crkva jasan je novi stratigrafski sloj, aneks prigrađen uz prvotni nukleus, bez organske veze s njim na sačuvanim dijelovima južnoga i sjevernog zida. Crkva je izgrađena u blagome otklonu u odnosu na pravac ziđa mauzoleja i malome pomaku uzdužne osi u odnosu na os mauzoleja. Radi se o jednobrodnoj građevini dugoj od istočnoga zida mauzoleja do vlastitoga začelja 9,2 m te širokoj 5,8 m. Na tu se osnovu nadovezuje polukružna apsida istaknuta u prostoru na začelnoj strani. Apsida je bila natkrivena polukalotastim svodom spomenutim u vizitaciji iz 1710. godine.¹⁹ Način zidanja obloga zida apside, kao i bočnih zidova sačuvanih u najdonjoj zoni ruševina, i tu širokih oko 80 cm, upućuje na kasne romaničke strukture, pa time i vrijeme izgradnje crkve. Štoviše, izvorni mauzolej tada je mogao postati supstrukcija obrambenoga tornja. Tako zamišljena crkva odgovarala bi karakterističnome tipu zasebne grupe romaničkih građevina u zadarskome kraju.²⁰

¹⁸ G. P. BROGIOLO, 2002, 9-31.

¹⁹ S. BAČIĆ, 1989, 69-70.

²⁰ Srodnu morfološku strukturu imaju romaničke crkve Sv. Ivan Krstitelj u Banjevcima, Sv. Mihovil Arhanđel u Miranju i Sv. Bartul u Petrčanima. Vidi: I. PETRICIOLI, 1955, 174-176; I. PETRICIOLI, 1987, 113-124; I. PETRICIOLI, 1989-1990, 179-190.

No, kasnija su narušavanja zidnih struktura građevine uništila tragove koji bi mogli potvrditi ili negirati takvu mogućnost. Ostaje zagonetnom i srednjovjekovna komunikacija između crkve i tako pretpostavljenoga tornja s obzirom na razliku u nivelatama poda, tj. na povišenu razinu stilobata u mauzoleju i nisku razinu tla u prigradenoj crkvi. Sačuvani prag vrata na njezinu južnom zidu svjedoči o bočnome ulazu. Prag ima odlike srednjovjekovne arhitekture, ali se više ne nalazi na izvornoj razini, već je u vrijeme austrijskih arheoloških istraživanja spušten naniže.

Sl. 10 Tlocrt ostataka crkve Sv. Duha na Aseriji, stanje s kvadratnom sakristijom crkve Sv. Pavla.

Fig. 10. Ground plan of the Holy Spirit's in Asseria; situation with a square sacristy built at the beginning of the 20th c.

Svakako, na području Aserije i Podgrađa zasada nije moguće pretpostaviti neku drugu lokaciju na koju bi se mogli odnositi podatci iz povijesnih izvora o crkvi sv. Pavla, za koju, pak, Bianchi kaže da su je razorili knezovi bibrirski.²¹ Stoga iznosim pretpostavku da je srednjovjekovna crkva sv. Pavla nastala prigradivanjem romaničke kapele uz ranokršćanski mauzolej. Podatci iz arhivske građe, do kojih je svojim istraživanjima došao prof. Emil Hilje, svjedoče da je hram i u 15. st. živio životom župne crkve.²² Tako spis iz 1409. godine navodi... *terre Ecclesie Sancti Pauli de Podgradia...*,

²¹ C. F. BIANCHI, 1879, 358.

²² I ovom se prilikom zahvaljujem Emilu Hilji na susretljivoj suradnji pri izradi ovoga članka.

a onaj iz 1455. godine... *decimal parochie Sancti Pauli de Podgradie...*²³ Iz toga su vremena i vrijedni ulomci nadgrobnih ploča, zacijelo sa srednjovjekovnoga groblja uokolo crkve. Dospjeli su naknadno, u 17. st., kao građevinski materijal ugrađen u obnovljenu crkvu. Kulturnohistorijski posebno su važni zbog glagoljskih natpisa. Oni svjedoče o tri ploče od kojih dva ulomka pripadaju jednoj te istoj, a ta je grob popa Šimuna Perkova iz 1426. godine. Prema čitanju prof. Slavomira Sambunjaka i latiničnoj transkripciji tekst glasi: (...) ME BOŽIJE / AMENÚ / LIT GOSPODNJIHÚ / 1426 / OVO JE GRO/B POPA Š/IM (...) / SINA (...) /RKOVA M/ALINAN I / INÚ. Također dva ulomka svjedoče o drugoj ploči, koja potječe, čini se iz iste godine, BOŽIJA AMEN / LIT BOŽIJIH / (...) 26. Od treće, pak, naslijeđen je tek jedan ulomak, taj na žalost bez podataka o godini ili osobi. Ipak, svi ulomci zajedno tvore maleni glagoljski arhiv koji svjedoči o glagoljaškom djelovanju u Podgrađu 15. st., a možda i ranije.²⁴

Tijekom 16. i 17. st. crkva je zacijelo bila napuštena i razorena. Temeljito je obnovljena tek nakon 1687. godine. Tada su uzdužni zidovi povučeni preko ostataka mauzoleja u ravnome potezu od pročelja do začelja crkve. U njim su osim antičkih lapida dospjeli i srednjovjekovni spoliji, ulomci stećaka i nadgrobnih ploča s glagoljskim natpisima. U nutrinu hrama vodila su vrata na pročelju sa stubama prigradenim iznutra uz pročelni zid. Ukoliko ne ranije, onda je tada razoren istočni zid mauzoleja i uspostavljena zajednička razina poda u cijeloj dužini crkve. Vjerojatno su tada stanjeni i zidovi mauzoleja. Pred oblinom apside izgrađen je barokni oltar s prolazima po boku koji su vodili u apsidu. Ona je tada postala sakristija. U podu crkve ukopane su posve nove grobnice. Problematično je treba li crkvi toga vremena pripisati onakav raspored i oblike elemenata arhitekture kakvi su zabilježeni na Fortisovu crtežu, ili, pak, već 18. st. pripisati pročelje s jednostavnim pačetvorinastim vratima i križnim prorezom posred zabata te vitkim zvonikom u obliku preslice nad njim. Svakako, na južnome zidu bila su bočna vrata zabilježena na spomenu-tome planu probnih iskapanja na Aseriji iz 1835. godine. U cjelini, građevina je u 18. st. stekla izrazito duguljasti oblik koji je zorno predočen preciznim tlocrtom na potonjemu planu.²⁵

Sa sistematskim istraživanjima grada nastavljeno je narušavanje zidanih struktura crkve. Tako su austrijski arheolozi u potrazi za spolijima demontirali velike partije perimetralnoga zida i cijelu romaničku apsidu nadomjestivši je 1898. godine sakristijom pačetvorinasta tlocrta. Međutim, vrijednost ukupne slojevitosti crkve Sv. Duha u Aseriji premašuje važnost bilo kojega pojedinačnog sloja u njoj i bilo koje pojedinačne lapide ugrađene u njezinu strukturu. Sve su one zajedno, skupa s ukupnom stratigrafijom građevine, jedinstven spomenik i sugestiv svjedok povijesnih tijekova na ovome prostoru.

²³ (PAZd, ZB, Articutus de Rivignano, B V, F III, fol. 181.181') i (PAZd, ZB, Iohannes de Parentio, B un, F I/1, fol. 14'-15).

²⁴ Znanstvenu obradu ulomaka s navedenim natpisima priprema prof. Slavomir Sambunjak kojemu i ovom prilikom zahvaljujem na susretljivoj pomoći pri objavljivanju iznesenih podataka.

²⁵ I. FADIĆ, 2003, 9.

Sl. 11. Crkva Sv. Duha na Aseriji, stanje nakon obnove 2002. godine.

Fig. 11. *Holy Spirit in Asseria; situation after renewing in 2002.*

Asseria, zasigurno vrlo važna točka na trasama rimskih putova po Liburniji, čini se da je već u kasnoj antici prestajala biti grad, a potom, u ranome srednjem vijeku, i utvrda. O tomu nam na svoj način svjedoči činjenica da bizantski car Konstantin Porfirogenet, u poznatoj knjizi *De administrando Imperio*, u 10. st., među ostalim *kastronima* koje nabraja u ovome kraju, ne spominje Aseriju. Antički grad pretvorio se do careva vremena u *Podgray*, za našu nacionalnu povijest veoma važnu, ali još uvijek precizno neutvrđenu lokaciju pod bivšim gradom.²⁶ No, na platou gradskoga trga u antičkoj Aseriji tijekom kasne antike podignuta je, čini se, utvrda sa cisternom i ranokršćanskim mauzolejom kao prvi korak preobrazbe polisa u nekropolis. Neka zajednica ljudi koja je u tome vremenu očito obitavala u gradu, pretvarala ga je postupno u tvrđavu, fortifikaciju vjerojatno justinijanovskoga razdoblja, ali i ta je kasnije zamrla. Indicije upućuju na kršćane, koji su imali veću bogomolju negdje u opsegu gradskih zidina ili podalje od njih, što će možda pokazati buduća istraživanja. No, čini se da je opisani mauzolej začetak

²⁶ S. Bačić upozorava da je “još i danas vide ostatci napuštenih kuća ispod Aserije”. (Vidi: S. BAČIĆ, 1989, 66).

kršćanskoga kulturnog mjesta na bivšem forumu, kulta nastalog možda i radi negacije ranijih poganskih ritusa u tome prostoru, na kome će tijekom srednjega vijeka biti podignuta romanička crkva sv. Pavla i groblje uz nju. Upravo to će, s obnovom života u Podgrađu nakon turskoga povlačenja, navesti pridošle franjevce na obnovu stare crkve i čuvanje drevnih grobova, motiv zbog kojega nije kod seljana Podgrađa zaživjela ideja austrijskih, ali ni suvremenih arheologa o nekropoli na drugome mjestu. Uzimajući u obzir taj motiv kontinuiteta, čuvajući kultno mjesto na tom starom groblju, konzervatori su faksimilski obnovili razorenu crkvu Sv. Duha kao povijesnu sliku, oduzimajući tako pravo ratu, ali i miru, da oduzme spomenik narodu, te prezentirajući diskretno s crkvom punu vertikalu kulturne prošlosti nastale s trajanjem Aserije i Podgrađa.

Literatura

- BAČIĆ, S., 1989. - S. Bačić, *Perušić – župa Marijina Uznesenja u Zadarskoj nadbiskupiji*, Split.
- BAČIĆ, S., 1995. - S. Bačić, *Franjevci u Zadarskoj nadbiskupiji i Ninskoj biskupiji*, Šibenik.
- BATOVIĆ, Š., 1981. - Š. Batović, Sv. Jakov, Vrsi – rimska villa rustica i starohrvatsko groblje, *Arheološki pregled*, Beograd, 85-90.
- BIANCHI, C. F., 1879. - C. F. Bianchi, *Zara cristiana*, II, Zara.
- BROGIOLO, G. P., 2002. - G. P. Brogiolo, Oratori funerari tra VII e VIII secolo nelle campagne transpadane, *Hortus artium medievalium*, 8, Zagreb – Motovun, 9-31.
- CAMBI, N., 2003. - N. Cambi, Ograda na aserijatskom forumu, *Asseria*, 1, Zadar, 45-69.
- ČAČE, S., 2003. - S. Čače, Aserija u antičkim pisanim izvorima – tekstovi i komentari, *Asseria*, 1, Zadar, 7-31.
- DOMIJAN, M., 1998/99. - M. Domijan, Obnova graditeljske baštine na području djelovanja Konzervatorskog odjela u Zadru, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 24-25, Zagreb 151-170.
- FADIĆ, I., 2003. - I. Fadić, *Asseria – 5 godine istraživanja (1998. -2002.)*, Zadar.
- FORTIS, A., 1984. - A. Fortis, *Put po Dalmaciji*, Zagreb.
- JAKŠIĆ, N., 1999. - N. Jakšić, Materijalni odrazi Kolomanove vojne u Sjevernoj Dalmaciji, *Povijesni prilozi*, 17, Zagreb, 269-286.
- JAKŠIĆ, N., 2000. - N. Jakšić, *Benkovac i okolica u srednjem vijeku*, Split.
- LIEBL, H. – WILBERG, W., 1908. - H. Liebl - W. Wilberg, Ausgrabungen in Asseria, (dalje: Ausgrabungen in Asseria), *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts*, 11, Wien, 17-88.
- PETRICIOLI, I., 1955. - I. Petricioli, Tri romaničke građevine u Diklu, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 4, Split, 174-176.
- PETRICIOLI, I., 1987. - I. Petricioli, Spomenici romaničke i gotičke arhitekture u benkovačkom kraju, *Benkovački zbornik*, 1, Benkovac, 113-124.
- PETRICIOLI, I., 1989-1990. - I. Petricioli, Romaničke jednobrodne crkve sa zvoncima na pročelju u našim primorskim krajevima, *Histria Archeologica*, 20-21, Pula, 179-190.

- RADIĆ, F., 1898. - F. Radić, Pločaste nadstupine – nadstupine iz Podgrađa, *Starohrvatska prosvjeta*, IV, Zagreb, 24-26.
- STARAC, A., 2000. - *Rimsko vladanje u Istriji i Liburniji, II. Liburnija*, Pula.
- SUIĆ, M., 1957. - M. Suić, Arheološka istraživanja u Mulinama na otoku Ugljanu, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 64, Zagreb, 237-247.
- SUIĆ, M., 1976. - M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb.
- SUIĆ, M., 1981. - M. Suić, *Zadar u starom vijeku*, (= *Prošlost Zadra I*), Zadar.
- SUIĆ, M., 1995. - M. Suić, Bizantski limes na istočnoj obali Jadrana, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 35, (= *Petriciolijev zbornik I*), Split, 133-145.
- UGLEŠIĆ, A., 2002. - A. Uglešić, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje Zadarske nadbiskupije*, Zadar.
- UGLEŠIĆ, A., 2003. - A. Uglešić, Ranokršćanski nalazi s Aserije, *Asseria*, 1, Zadar, 195-207.

Pavuša Vežić

THE CHURCH OF THE HOLY SPIRIT IN ASSERIA - EARLY CHRISTIAN MAUSOLEUM AND ST PAUL'S, A ROMANESQUE CHURCH

Summary

The article deals with a church of the Holy Spirit in Asseria. In 1992 during the Liberation war the church was demolished by the aggressors. It was blown up by the mortar shells (mines). Then in the period from 1996 to 2001 the church was researched and rebuilt. It was done and documented by Konzervatorski odjel (Department for protective works) in Zadar. While undertaking the protective works two more Early-Christian layers of the church were found. For the former one the author opines to be the remnant of an Early-Christian mausoleum built within the Byzantine fortress, which was erected within the previous Roman forum in Asseria. This mausoleum may have been regarded as the similar ones from the Northern Italian area. As for the later layer the author considers it to be the remnant of a Romanesque church of St Paul, mentioned by the medieval historical sources. The church was being added to the previous mausoleum. Thereafter the graveyard appeared around the church. Few medieval Bosnian (or Bogumil) tombstones and gravestones with Glagolitic inscriptions were found in this century. During the Turkish rule in the hinterland of Dalmatia the church itself was demolished several times.

In the 18th c. the church was renewed and dedicated to Holy Spirit. From that time there was a bell-tower at the front wall. While undertaking considerable changes upon the church by the end of the 19th c. a rectangular sacristy replaced the former semi-circular apse.

